

**МАСОИЛИ ЛЕКСИКОЛОГИЯ
ДАР ОСОРИ ЗАБОНШИНОСОНИ
ТОЧИКИ НИМАИ ДУЮМИ ҚАРНИ
XX**

**ВОПРОСЫ ЛЕКСИКОЛОГИИ В
СОЧИНЕНИЯХ ТАДЖИКСКИХ
ЯЗЫКОВЕДОВ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX века**

**ISSUES OF LEXICOLOGY IN TAJIK
LINGUISTS' WORKS REFERRING TO
THE SECOND HALF OF THE 20TH
CENTURY**

Ғиёсов Нурулло Исмамович;

дотсенти кафедраи грамматикаи забони арабии МДТ «ДДХ ба номи акад.

Б.Ғафуров»; **Қодирова Фирӯза**

Рустамовна, номзади илмҳои филологӣ; д-ри фалсафа PhD, омӯзгори кафедраи забони тоҷикии МДТ «ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров»

Ғиясов Нурулло Исмамович, доцент кафедраи грамматикаи арабского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б.Ғафурова»; **Қадирова Фирӯза Рустамовна**, канд. филол. наук, доктор PhD, преподаватель кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б.Ғафурова» (Таджикистан, Худжанд)

Giyasov Nurullo Ismatovich, candidate of philological sciences; Associate Professor of the department of Arabic grammar under the SEI "KhSU named after acad. B.Gafurov", **Khodirova Firuza Rustamovna**, doctor of philosophy (PhD), lecturer of the department of Tajik language under the SEI "KhSU named after acad. B.Gafurov" **E-MAIL:** fkodirova 9101@mail.ru

Масоили лексикология ва чигунагии инъикоси он дар нимаи дуюми қарни XX баррасӣ шудаанд. Меҳвари асосии таҳлил китоби забониносо Қумрӣ Тоҳирова – «Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» қарор гирифтааст, зеро он, бино бар таъкиди муаллифони мақола, аввалин тадқиқот дар соҳаи лексикологияи муосири тоҷикӣ мебошад. Муаллифон кӯшиши кардаанд, ки онро бо китобҳои дигари ба ин мавзӯ бахшидашуда, аз қабилӣ «Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик»-и М.Муҳаммадиев, китобҳои дастҷамъона навишташуда – «Забони адабии ҳозираи тоҷик» «Забони ҳозираи тоҷик. Лексика» ва «Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ»-и Т.Зеҳнӣ қиёсу муқобала намуда, арзишу аҳамияти ҳар якero дар омӯзиши масоили лексикологӣ нишон диҳанд. Дар натиҷа ба чунин хулоса омадаанд, ки осори мавриди таҳлил аз ҳам каме тафовут дошта бошанд ҳам, дар сатҳи яхелаи илмӣ қарор доранд. Вале Қ.Тоҳирова дар ин соҳа хидмати бештаре дорад, зеро асари ӯ чун аввалин китоби дарсӣ дар мавзӯи лексикология муҳарриқи наиштиавии китобҳои таълимиву илмӣ дигар шудааст.

Калидвожаҳо: Қумрӣ Тоҳирова, «Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», лексикологияи забони тоҷикӣ, проф. Д.Тоҷиев, М.Муҳаммадиев ва асари ӯ, Т.Зеҳнӣ – лексиколог, баррасии масъалаҳои лексикаи забони тоҷикӣ

Изучается лексикология современного таджикского языка и её отражение в сочинениях второй половины XX века. Главным предметом анализа является книга Кумри

Тохировой «Лексика современного таджикского литературного языка», которая считается первым исследованием в сфере современной таджикской лексикологии. Сделана попытка проанализировать данную книгу в сопоставлении с аналогичными по содержанию произведениями: «Очерками по некоторым вопросам лексики современного таджикского литературного языка» М.Мухаммадиева, и написанными в соавторстве книгами «Современный таджикский литературный язык», «Современный таджикский язык. Лексика» и «Из истории лексики таджикского языка» Т.Зехни и затем показать их важность и значимость в изучении лексикологии. В результате сделан вывод, что, несмотря на некоторые различия, анализируемые произведения имеют одинаковый научный уровень. Только вклад К.Тохировой в эту сферу имеет преимущества, так как её произведение как первый учебник явилась стимулом для издания последующих книг.

Ключевые слова: Кумри Тохирова, «Лексика современного таджикского литературного языка», лексикология таджикского языка, проф. Д.Тоджиев, М.Мухаммадиев и его сочинение, Т.Зехни – лексиколог, изучение проблем лексики таджикского языка

The article dwells on the study of lexicology and its reflection in the collection of compositions referring to the second half of the 20th century. The main core of the analysis is Kumri Tohirova`s book entitled as “Vocabulary of Modern Tajik Literary Language”, as it is considered the first study in the field of modern Tajik lexicology. The authors of the article make an endeavor to canvass the book in question with other works similar in the content, such as “Essays on some Issues Concerned with Vocabulary of Modern Tajik Literary Language” by M.Muhammadiev, books written in co-authorship called as “Modern Tajik Literary Language”, “Modern Tajik Language. Vocabulary” and “From the History of Tajik Language Vocabulary” by T.Zekhni and then shown their importance and significance in the consideration of lexicological issues. To sum it up, the authors of the article come to the conclusion that the analyzed linguistic production, despite some differences has the same scientific level. Only K.Tohirova`s contribution into this area has an advantage, since her linguistic production as the first manual is considered to be as an engine for the edition of subsequent books.

Key words: Kumri Tohirova, “Vocabulary of Modern Tajik Literary Language”, lexicology of the Tajik language, prof. D.Tojiev, M.Muhammadiev and his collection of compositions, T.Zehni - lexicologist, study of problems of Tajik language vocabulary

Калима маҷмуи овозҳои маънодорест, ки хусусияти номинативӣ дошта, ҷун воҳиди асосии забон мавзуи баҳси шоҳаҳои илми забоншиносӣ мебошад. Мутахассисони соҳа паҳлуҳои гуногуни калима (баромад, қабатҳои услубӣ, маъно, шаклу сохт, категория, вазифа ва ғ.)-ро ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам дар таркиби матну осори гуногун муайяну мушаххас намуда, дар натиҷаи омӯзиш дар илми забоншиносӣ бахшҳои лексикология ва морфологияро ҷудо намудаанд. Омӯзишу таҳлили вожа ва ҷараёни ҷудокунии «сара аз носара» давраи тӯлониеро дар бар мегирад. Дар асрҳои миёна лексикология ҳамчун «илми луғат» маъруфият дошт ва донишмандони ин фан масоили марбути калимаро мавриди баҳс қарор додаанд (ниг. ба: 13, 82-104). Дар асрҳои XIX-XX ҳудуди барасии ин бахши забоншиносии тоҷик васеъ ва фарохтар гардид ва далели он осори илмӣ бешумори муҳаққиқони хоричиву ватанӣ аст (1; 10). Дар заминаи осори илмӣ китобу дастурҳои таълимӣ низ таҳия шуда, омӯзишу азхудкуниро дастрас ва осон гардониданд. Дар ибтидо ин кор бо ҳамкориву машварати ду ё якчанд муҳаққиқони тоҷик (2; 4) ва баъдан бо саъю заҳматҳои фардӣ забоншиносон (11; 8; 6; 9; 10) татбиқ ёфт.

Яке аз аввалин тадқиқоти фардӣ – китоби дарсӣ дар мавзуи лексикологияи муосири тоҷикӣ ва лексикографияи он ба қалами забоншинос Қумрӣ Тоҳирова – устоди собиқ Донишкадаи омӯзгорӣ ба номи С.М.Киров, ҳоло МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи акад. Б.Ғафуров» тааллуқ дорад, ки дар шакли китоб соли 1967 дар шаҳри Душанбе ба нашр расидааст. Қ.Тоҳирова дар сарсухани китоб сабаби таълифро бо як хоксорӣ махсус баён намудааст: «Мақсади муаллиф аз навиштани ин китоб аз он иборат аст, ки дар кори омӯхтан ва тадқиқ намудани баъзе масъалаҳои лексикаи забони тоҷикӣ ба қадри имкон ҳиссаи ночизе гузорад ва ба муаллимону студентони факултетҳои филологияи мактабҳои олии дар омӯзиши ин мавзӯ як дараҷа кӯмак расонад» (12, 3). Мувофиқи матлаб ин китоб роҳнамои асосии ҳам устодон ва ҳам донишҷӯёни давр гардида, барои таҳия ва наشري китобҳои баъдӣ низ заминаи хубе гузоштааст. Аз ҷумла, чанд китобу дастурҳои таълимии марбут ба лексика аз ҷониби як гурӯҳ забоншиносони тоҷик ва зери таҳрири Д.Тоҷиев (5), Т.Зехнӣ (6), Ҳ.Мачидов (7) ва диг. бо хусусияту бартарияти ҳосе таълиф шуда, ки мақолаи мазкур бозгӯкунандаи мухтаво, муштаракоту фарқи бархеи он аст.

Китоби Қ.Тоҳирова масъалаҳои лексикаи забони адабии муосири тоҷикиро фаро гирифта, мундариҷаи он ба 7 қисм (I. Лексикология ҳамчун як қисми фанни забоншиносӣ; II. Таркиби луғавии забони адабии муосири тоҷикӣ аз нуқтаи назари пайдоиши он; III. Луғати забони адабии муосири тоҷикӣ аз ҷиҳати таркиби иҷтимоӣ ва хусусиятҳои истеъмолии он; IV. Луғати забони адабии муосири тоҷикӣ аз ҷиҳати хусусиятҳои услубӣ; V. Фразеологияи забони адабии муосири тоҷикӣ; VI. Таркиби луғавӣ ва фонди асосии луғавии забони адабии муосири тоҷикӣ; VII. Маълумот дар бораи луғатшиносӣ (лексикография)-и забони тоҷикӣ) тақсимбандӣ шудааст.

Дар қисмати аввал зери унвони «Лексикология ҳамчун як қисми фанни забоншиносӣ» дар бораи ҳуди калима ҳамчун воҳиди луғавӣ ва грамматикӣ нутқ ва хусусиятҳои семантикӣ он (сермаъноӣ, маъноӣ маҷозӣ, омоним, синоним ва ҳелҳои он, гунаҳои сохт ва таркиби синонимҳо, антоним, калимаҳои тақрор ва тағйирёбии маъноҳои калимаҳо) сухан рафтааст (12, 5-23).

Қисмати дуюм дар хусуси мансубияти забонии лексикаи таркиби луғавии забони тоҷикӣ (калимаҳои аслан тоҷикӣ ва иқтибосӣ: арабӣ, ўзбекӣ, русӣ-интернатионалӣ, калмаҳои луғавӣ, ҳел ва тарзи сохта шудани онҳо) ва калимасозии усулҳои асосии он ҳамчун воситаи бой гардидани лексикаи забони адабии муосири тоҷикӣ маълумот медиҳад (12, 24-33). Бояд қайд кард, ки муаллиф хангоми баррасии мавзуи усулҳои асосии калимасозӣ усули морфологиро барои бой гардидани таркиби луғавии забони адабии муосири тоҷикӣ «аз воситаҳои асоситарин» ном бурда, дар идома «Типҳои асосии усули морфологии калимасозӣ»-ро дар ҳудуди 3 саҳифа зикр намудааст (12, 33-35).

Қисматҳои баъдӣ (3 ва 4) ба лексикаи забони адабии муосири тоҷикӣ аз ҷиҳати таркиби иҷтимоӣ, хусусиятҳои истеъмоӣ ва услубӣ бахшида шудааст. Қ.Тоҳирова навҳои луғат, яъне калимаро вобаста ба истеъмоӣ ба умумихалқӣ, шевагӣ, калимаю терминҳои касбӣ, жаргон ва арготизмҳо, калимаҳои активу пассиви забон ва калимаҳои нав ва аз рӯйи хусусиятҳои услубӣ ба луғати умумистеъмолии нутқи даҳонӣ ва ҳаттӣ, луғати нутқи гуфтугӯӣ, луғати нутқи ҳаттӣ (ё адабӣ-китобӣ), калимаҳои эмотсионалӣ тақсимбандӣ ва таҳлили баррасӣ намудааст.

Дар қисмати панҷум зери унвони «Фразеологияи забони адабии ҳозираи тоҷик» дар бораи ибора, иборасозӣ ва аҳамияти он, ҳелҳои асосии ибораҳо, вазифаҳои услубии онҳо, зарбулмасал ва мақолҳо сухан рафтааст.

Қисми шашум «Таркиби луғавӣ ва фонди асосии луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик» ном дошта, дар мавриди умумияту фарқи қабатҳои номбурда маълумот медиҳад.

Ҳамчунин, муаллиф ба тағйирёбӣ ва инкишофи лексика диққати махсус дода, оид ба роҳҳои асосии бойгардии таркиби луғавии забон дар даврони шуравӣ сухан кардааст.

Дар қисми ниҳой луғатшиносӣ (лексикография)-и забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар бораи навъи луғатҳо (луғати калимаҳои хориҷӣ, этимологӣ, синонимӣ, фразеологӣ, орфографӣ, тафсири), аҳамияти омӯхтани луғатҳои тафсирии қадимӣ ва таракқиёти лексикографияи тоҷик дар замони шуравӣ маълумоти умумӣ медиҳад.

Пас аз як соли чопи китоби Қ.Тоҳирова «Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик»-и Мардон Муҳаммадиев – устоди Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон нашр шуд (9). Ҳамон тавре ки дар муқоваи китоб қайд шудааст, он барои ёрӣ расонидан ба муаллимони мактабҳо ва донишҷӯёни ғойбхони донишқадаҳои олии таҳия шудааст. Мундариҷа ва муҳтавои китобро ҳам мақсади навиштани дастур муайян кардааст, зеро он аз рӯйи фарогирии мавзӯҳои лексикологӣ ва ҳаҷми иттилоот аз китоби Қ.Тоҳирова андаке кӯчактар аст. Бо вучуди ин, ҳар ду асар умумияти зиёд ҳам доранд. Ин умумият сабаби айни дорад, зеро ҳар ду асар дар бораи масоили як қисмати забоншиносӣ – лексикология баҳс мекунад. Аз ин ҷо дар «Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» ҳам мо бо масъалаҳои лексикология ва мавзӯи баҳси он, калима, хусусиятҳои сермаъноии калима, тағйирёбии маъноии калима, фонди асосии луғавии забони тоҷикӣ, синонимҳо, антонимҳо, омонимҳо, калимаҳои иқтибосии арабӣ, русӣ-интернатионалистӣ, туркӣ-ӯзбекӣ, терминҳо, ибора ва хелҳои он ва ҳам дар бораи лексикография ва хелҳои луғатҳо ошно мешавем, ки айнан дар «Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» омадааст. Вале дар «Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» бархе аз мавзӯҳои роҳи наздик дидан мумкин аст, ки дар асари Қ.Тоҳирова баррасӣ нашудаанд. Ба ин мавзӯи «Этимология» мисол шуда метавонад. Бо вучуди ин, асари Қ.Тоҳирова фаротар аз китоби М.Муҳаммадиев мебошад, зеро он ҳам аз лиҳози мундариҷа ва ҳам аз лиҳози ҳаҷм комилтару фаротар мебошад. Аз ҷумла, дар он дар бораи маъноии мачозии калима, хелҳои синонимҳо, калимаҳои тақрор, калимасозӣ ва усулҳои он, махсусан усули морфологии калимасозӣ, луғати забони адабии тоҷикӣ аз ҷиҳати таркиби иҷтимоӣ ва хусусиятҳои истеъмолии он, ба монанди вожаҳои умумихалқӣ, шевагӣ, жаргону арготизмҳо, калимаҳои ғайрифайзоли барин масъалаҳо ибрази ақида шудааст. Аксари ин масоил дар он давр бори аввал ба забони тоҷикӣ матраҳ ва ҳаллу фасл мешуданд.

Нуктаи назари ягона ба ин ё он падидаҳои забонӣ ё каме бо ҷузъиёти ночиз фарқкунанда аз умумияти ин ду асар шаҳодат медиҳанд, ки дар боло ба онҳо ишора рафт. Масалан, ҳар ду муаллиф дар бораи вежагиҳои асосии фонди асосии луғавии забони тоҷикӣ сухан ронда, М.Муҳаммадиев онро ба чор даста ва Қ.Тоҳирова ба шаш даста тақсимбандӣ намудаанд, ки чор вежагии аввалии он дар «Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» айнан зикр шудааст (ниг. ба: 12, 55-56; 9, 14). Аммо калимаҳои фонди асосии луғавии забон дар асари Қ.Тоҳирова ба 12 намуд ҷудо шуда бошад (12, 54-55), дар асари М.Муҳаммадиев он ба 14 навъ ҷудо мешавад ва муаллиф номи ҳайвоноту парандагонро аз ҳам ҷудо меовараду ба навъҳои Қ.Тоҳирова навъи чордахум, яъне ҷонишинҳо, пешояндҳо, пайвандакҳо ва ғайраро илова мекунад (9, 14-16). Ягонагии гузориш ва нуктаи назари наздик дар қисмати лексикографияи ҳар ду асар ҳам ба назар мерасад. Дар асари Қ.Тоҳирова тавачҷуҳи бештар ба фарҳангҳои тафсирии форсӣ-тоҷикӣ, (ба мисли «Луғати фурс», «Меъёри Ҷамолӣ», «Адот-ул-фузало», «Уммон-ул-маонӣ», «Шарафнома»-и А.Мунярӣ, «Мачмаъ-ул-Аҷам», «Тухфат-ус-саодат», «Муаййид-ул-фузало», «Тухфат-ул-аҳбоб», «Мадор-ул-афозил», «Мачмаъ-ул-фурс», «Кашф-ул-луғот», «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ», «Бурҳони қотъ», «Фарҳанги Рашидӣ», «Баҳори Аҷам», «Ҷароғи

хидоят», «Мусталахот-уш-шуаро», «Хафт қулзум», «Ғиёс-ул-луғот» ва «Фарҳанги Онандроҷ») равона бошад, дар китоби М.Муҳаммадиев бештар дар бораи хелҳои фарҳангҳо, аз қабилӣ луғатҳои тафсири, таърихӣ, этимологӣ, терминологӣ, синонимӣ, тарҷумавӣ, фразеологӣ, диалектологӣ, орфографӣ маълумот дода шудааст. Зимнан, Қ.Тоҳирова гоҳе ба тафсил, гоҳе мухтасар дар бораи фарҳангҳои фавқуззикр, муаллифони он, соли таълиф, ҳавзаи тадвини ин фарҳангҳо ва вежагиҳои онҳо маълумот овардааст. Аз ин нуқтаи назар ҳам, қимати асари Қ.Тоҳирова ҳамчун сарчашмаи бори нахуст дар бораи аксари фарҳангҳои тафсирии қуруни вустои форсӣ-тоҷикӣ маълумотдиҳанда бамаротиб меафзояд.

Асари М.Муҳаммадиев низ иттилооти зиёдеро дорад, ки ӯ дар асари Қ.Тоҳирова дучор намешаванд ӯ он масъалаҳоро пурратару равшантар мекунад. Аммо чун суҳан дар бораи қиёс ва арзиши илми ин ду асар равад, метавон хулоса кард, ки китоби М.Муҳаммадиев дар пайравии асари Қ.Тоҳирова, ӯ худ, ҳадди ақал, дар зери таъсири он навишта шудааст.

Соли 1973 китоби дарсии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» аз дасти чоп баромад ва чилди якуми он қисматҳои лексикология, фонетика ва морфологияи забоншиносии тоҷикро дар бар гирифтааст (4). Китоби дуҷуми «Забони адабии ҳозираи тоҷик», ки ба синтаксис бахшида шудааст, ҳанӯз соли 1970 ба чоп расида буд.

Қисмати лексикологияи ин китоби дарсӣ фарогири се мавзӯи асосии илми лексикология буд, дар ҳоле ки асари Қ.Тоҳирова, чунонки ишора шуд, аз ҳафт қисм иборат буд. Мавзӯи аввали «Забони адабии ҳозираи тоҷик» бо унвони «Семасиология» ба қалами С.Ҷ. Арзуманов тааллуқ дорад. С.Ҷ. Арзуманов дар ин қисмат масъалаҳои марбут ба мафҳуми калима ҳамчун воҳиди луғавӣ, мафҳум ва маънӣ дар калима, сермаъноии калимаҳо, тарзи қўчидани маънии калима, омонимҳо, синонимҳо, антонимҳо ва вазифаи онҳоро баррасӣ мекунад, ки дар қисмати якуми китоби Қ.Тоҳирова матраҳ шудааст (ниг. ба: 4, 17-28; 12, 5-23). Мавзӯи дуҷуми қисмати лексикологияи китоб ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ бахшида шуда, онро забоншинос Ҳ.Рауфов таҳия намудааст. Муаллиф қўшидааст, ки донишҷўёнро бо лексикаи дар таркиби луғавии забони тоҷикибуда ошно намуда, онро аз рӯйи баромад ва пайдоишашон ба ду навъ – асли ва иқтибосӣ тақсим ва ба эшон лексикаи иқтибосии арабӣ, туркӣ ва русӣ-байналмилалии ба забони тоҷикӣ бо сабабҳои гуногун воридшударо муаррифӣ созад. Ҳамзамон, Ҳ.Рауфов дар ин қисмат фонди асосӣ ва таркиби луғавии забони миллии тоҷикиро баррасӣ намуда, дар баробари он мафҳумҳои вожаҳои сермаҳсулу каммаҳсул, лексикаи қуҳнашуда, вожаҳои нав, вожаҳои умумихалқӣ, шевагӣ, соҳавӣ-қасбӣ, истилоҳот ва воҳидҳои физиологиро шарҳу эзоҳ медиҳад. Ҳамаи ин масъалаҳо дар панҷ қисмати китоби Қ.Тоҳирова матраҳ ва ҳаллу фасл шудааст (ниг. ба: 4, 29-67; 12, 24-60).

Мавзӯи лексикографияи китоб, ки аз ҷониби фарҳангшиносии машҳури даврони шуравии тоҷик В.А. Капранов навишта шудааст, дар бораи вазъи фарҳангшиносии тоҷикӣ иттилоъ дода, донишҷўёнро бо навъҳои фарҳангҳо, аз ҷумла фарҳангҳои тафсири, фарҳангҳои фразеологӣ, шарҳҳо ва хошияҳо ошно менамояд. В.А. Капранов ҳамчунин мухтасар дар бораи фарҳангҳои дар замони шуравӣ дар Тоҷикистон чопшуда, аз қабилӣ фарҳанги дузабонаи русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-русӣ, «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик»-и М.Фозилов, «Фарҳанги забони тоҷикӣ»-и дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҷошим, Н.Маъсумӣ дар Маскав батабърасида иттилоъ медиҳад (4, 68-84).

Зимнан, ин асар китоби дарсии комилу фарогири ҳамаи қисматҳои забоншиносии буд, ки бори аввал дар ҷунин шаклу маънӣ дар Тоҷикистон барои донишҷўёни факултетиҳои мактаби олий аз дасти чоп баромад. Муаллифони он қўшиш ба ҳарч додаанд, ки масоили

гуногуни забоншиносии тоҷикро бо таъя ба комёбиҳои забоншиносии умумӣ ва тоҷикӣ ҳаллу фасл намоянд.

Соли 1981 дар зер назари проф. Д.Т. Тоҷиев китоби дигаре таҳти унвони «Забони ҳозираи тоҷик. Лексика» ба ҳайси дастури таълимӣ аз дасти чоп баромад. Ин асар аз муқаддима ва чор боб иборат буда, боби якум он дар бораи мавзӯҳои баҳси илми лексикология, аз қабилӣ калима, маъноҳои лексикӣ калима, инкишофи маъноӣ лексикӣ, полисемия, метафора, метонимия, синекдоха, омонимия, паронимия, синонимия ва ҳелҳои он, антонимия баҳс мекунад (5, 7-39). Боби дууми асар ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва қабатҳои лексикӣ он бахшида шудааст (5, 40-59). Дар боби сеюм масъалаҳои марбут ба доираи истеъмоли таркиби луғавии забони тоҷикӣ, яъне калимаҳои умумистеъмом, лексикаи нутқи гуфтугӯӣ, калимаҳои китобӣ, вожаҳои шевагӣ, касбӣ, табу, вулгаризмҳо, жаргон, варваризмҳо ва ғайраҳо мавриди таҳқиқи ташреҳ қарор гирифтааст (5, 60-78). Дар зерфасли алоҳидаи ин боб калимаҳои ғазол ва ғайриғазоли таркиби луғавии забони тоҷикӣ, ба мисли вожаҳои кӯхнашуда, архаизмҳо, неологизмҳо баррасӣ мешавад (5, 79-89). Боби чоруми дастур дар мавзӯҳои лексикография баҳс намуда, дар он навъҳои фарҳангҳои тоҷикӣ – тафсирий, тарҷумавӣ, имлоӣ, синонимӣ, шевагӣ ва амсоли инҳо шарҳу тавзеҳ ёфтаанд (5, 90-101).

Тадқиқи Т.Зехнӣ бошад, ба лексикология ва морфологияи таърихӣ мансуб аст, зеро диққати асосӣ ба «таърихи лексикаи забони тоҷикӣ» равона гардида, ба масоили марбут ба давраи муайяни таърихи инкишофи таркиби луғавии забон тавачҷуҳи бештар зоҳир шудааст. Муаллиф мундариҷаи китобро ба панҷ қисм гурӯҳбандӣ намуда, лексика ва грамматикаи забони тоҷикии дарӣ ва форсиро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст (6; 3). Аз мушоҳида ва муқоисаи китоб бо осори таҳқиқии пешин чунин ҳулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки Т.Зехнӣ аз мавзӯҳои фарогирифтаи онҳо огоҳӣ дошта, бевосита ба масъалаву мавзӯҳои камтадқиқшуда назар кардааст. Дар умум, дар китоби мазкур маълумот ва фикрҳо бо далелҳои мушаххас собит ёфта, ҳонандаро бо вежагиҳои лексикиву грамматикӣ забони тоҷикиву дарӣ ошно месозад.

«Забони адабии муосири тоҷик»-и Ҳ.Мачидов, ки дар даврони истиқлол ба нашр расид (2001), бо сабаби дигаргунӣ, яъне мувофиқат накардан бо тарҳи баррасии кутуби қаблӣ баҳси алоҳидаеро дар мақолаи дигар талаб мекунад, бинобар ин сарфи назар гардид.

Китоби Қ.Тоҳирова баробари чоп шудани худ сарусадҳои бисёреро барангехт ва нуқтаи назари забоншиносон бар он яқун набуд. Ба ҳар ҳол, яке аз роқимони ин сутур шоҳиди он буд, ки китобро бисёр танқид мекарданд. Устодони забоншиносе, ки дар ибтидои солҳои 70-ум аз забони адабии муосири тоҷикӣ ба донишҷӯёни шуъбаи араби-тоҷикии факултаи забонҳои шарқ аз қисмати лексикология дарс медоданд, дар бархе аз мавридҳо ба нуқтаи назари Қ.Тоҳирова ба ин ё он масъала эрод мегирифтанд. Маҳз ҳамин муқаррарёдкуни аз ин китоб буд, ки шавқи моро ба ошно шудан ба ин асар дучандон карду онро аз китобхона дастрас карда будем.

Имрӯз бояд эътироф кард, ки ҳар нуқтаи назаре, ки бори аввал матраҳ мешавад ё муҳаққиқе, ки бори аввал дар масоилу мавзӯҳои нави таҳқиқнашуда рисола менависад, табиист ки дучори ҳам таҳсину тақдир ва ҳам танқиду маломат мешавад, зеро дар илм дар пайроҳаи касе гом назада қадам ниҳодан басо душвор аст. Вале асари Қ.Тоҳирова бо вучуди 55 сол гузаштан аз чопаш, ҳамагӣ дастури таълимӣ буданаш ва кўчаку на ҳамаи масоили марбут ба лексикологияро фаро гирифтаниш, имрӯз ҳам то андозае аҳамияти илмӣ ҳешро гум накардааст. Инро метавон дар шарҳи муҳимтарин мафҳумҳои ин қисмати забоншиносӣ ва муқоисаи он бо осори баъдӣ чопшуда нишон дод. Аз нигоҳи Қ.Тоҳирова «мафҳум яке аз категорияҳои мантиқ ва яке аз шаклҳои асосии тафаккур ҳисоб

мешавад, аммо калима бошад, мафхумро ифода мекунад. Калима дар баробари номҳои предмет ва ҳодисаҳоро нишон додан, маъноҳо, ҳатто баъзан системаи маъноҳоро низ ифода мекунад» (12, 6). Бино ба ақидаи М.Муҳаммадиев «калима маҷмуи овозҳои ба ҳамдигар алоқаманд, ки дорои мазмун, шакл ва мундариҷаи ягонаанд», бояд эзоҳ дода шавад (9, 5). С.Ҷ. Арзуманов – яке аз муаллифони қисмати «Лексика» дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» менависад, ки калима «...тасаввури умумӣ ё мафхумро, ки воҳиди тафаккур аст, мучассам месозад» (4, 18).

Дар китоби «Забони ҳозираи тоҷик. Лексика» маънои лексикии калима алоқаи байни маҷмуи овоз ва предмету ҳодисаи олами реалӣ маънидод шуда бошад (5, 9), Қ.Тоҳирова ҳам дар зерин истилоҳ, «алоқаю муносибатҳои байни маҷмуи овозҳо ва предмету ҳодисаҳое, ки бо воситаи овозҳо ифода мегардад», шарҳ додааст (12, 8).

Гузашта аз ин, дар масъалаи ҳел ва инкишофи маънии лексикии калима ҳам ақидаҳои муаллифони ҳар чаҳор китоби дарсӣ қариб як ҳел аст. Қ.Тоҳирова дар асари худ калимаҳоро дорои ду маънӣ – асли ва маҷозӣ шарҳ дода, сипас ба шарҳу эзоҳи воситаҳои асосии сермаъноии калимаҳо шуруъ мекунад (12, 11-23). Дар «Забони адабии ҳозираи тоҷик» ҳам маънии калимаҳоро ба ду – асли ва маҷозӣ тақсимбандӣ намуда, роҳҳои ҳосилшавии сермаъноии калимаҳоро фаротар нишон додаанд. Дар баробари ҳодисаҳои омонимия, синонимия, антонимҳо ва ҳелу вазифаҳои онҳоро шарҳу тафсир додан, роҳу тарзҳои кӯчондани маънии калимаҳоро зикр карда, ин тарзҳоро аз маъмултарин роҳи пайдоиши сермаъноии калима маҳсуб медонанд (4, 18-28). Зимнан, ин асар китоби дарсии комилу фарогири ҳамаи қисматҳои забоншиносӣ буд, ки бори аввал дар чунин шаклу маънӣ дар Тоҷикистон барои донишҷӯёни факултети мактаби олии аз дасти ҷоп баромад. Муаллифони он кӯшиш ба ҳарч додаанд, ки масоили гуногуни забоншиносии тоҷикро бо таъба ба комёбиҳои забоншиносии умумӣ ва тоҷикӣ ҳаллу фасл намоянд.

Дар умум, доираи баррасии мавзуотро дар дастур ва осори таълимии нимаи дууми қарни XX аз ҷадвали зерин мушоҳида намудан мумкин аст:

Номгӯи осор	соли нашр	Мавзӯҳои мавриди баррасӣ	
		муштаракот	фарқ
Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (Қ.Тоҳирова)	1967	-таҳлилу баррасии маъсалаҳои лексикаи забони тоҷикӣ; -хусусиятҳои семантикӣ, -мансубияти забони лексикаи таркиби луғавии забони тоҷикӣ; -таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва қабатҳои лексикии он;	маънои маҷозии калимаҳо; калимасозӣ ва усулҳои асосии он – типҳои асосии усули морфологияи калимасозӣ; калқаҳои луғавӣ, ҳел ва тарзи сохта шудани онҳо; маълумот дар бораи луғати этимология.
Очеркҳои оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (М.Муҳаммадиев)	1968	-доираи истеъмоли таркиби луғавии забони тоҷикӣ; -илми луғатнигорӣ (лексикография)-и забони тоҷикӣ -фразеологияи забони адабии ҳозираи тоҷик (ибора ва таркибҳои фразеология) -таҳлилу муқоисаи баъзе	архаизм ва калимаҳои таърихан маҳдудшуда; этимология

Забони ҳозираи тоҷик. Лексика (Д.Тоҷиев)	1981	хусусиятҳои таърихи лексикаи забони тоҷикӣ	метафора, метонимия, синекдоха, паронимия
Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Зери таҳрири Б.Ниёзмӯҳаммадов	1973		маълумот дар бораи «Шарҳҳо ва хошияҳо» (лексикография)
Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ (Т.Зеҳнӣ)	1987		тадқиқи лексика ва грамматикаи забони тоҷикӣ, дарӣ ва форсӣ

Ҳамин тавр, аз баррасии муҳтаво метавон чунин хулоса кард, ки осори мавриди таҳлил бо вучуди фарқ дар мақсаду вазифа, то андозае он холигоҳи мавҷудан лексикологияи тасвирӣ ва лексикологияи таърихӣ забоншиносии тоҷикии нимаи дуюми қарни XX-ро пур карда, то ба имрӯз бо аҳамияту арзиши мустаҳкам сарчашмаи қорбурди аҳли таҳқиқ ба шумор мераванд. Маврид ба таъкид аст, ки ҳамаи ин осор бо вучуди бархе аз тафовутҳо дар фарогирии мавзӯ, шарҳи камтару бештари ин ё он масъала, фарқ дар ҳаҷми гузориши масъалаҳо ва дигар масоили лексикология қариб дар як сатҳи илмӣ қарор доранд, зеро дар заминаи сарчашмаи қариб якхела ва назарияи умумӣ ба лексикология ва мавзӯи баҳси он навишта шудаанд. Вале Қ.Тоҳирова, ба назари мо, хидмати бештаре дар ин чода дорад, зеро асари ӯ дар таърихи забоншиносии асри XX аввалин рисола дар мавзӯи лексикология маҳсуб мешавад. Гузашта аз ин, маҳз «Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик»-и Қ.Тоҳирова муҳарриқи чопи китобу дастурҳои таълимии дигар шуд. Аз ин ҷо, арҷ гузоштан ба хидмати Қ.Тоҳирова ва ҳамаи забоншиносон – мутахассисони соҳаи лексикологияи қарни XX вазифа ва қарзи мо аст, зеро эшон дар сарғаҳи ҳамаи муваффақиятҳои забоншиносии муосири тоҷикӣ меистанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избранные труды / В.В. Виноградов. – Москва: Наука, 1977. – 312 с.
2. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қ.1. Фонетика ва морфология (китоби дарсӣ барои мактабҳои олии). – Душанбе, 1956.
3. Ғиёсов Н., Қодирова Ф. Ҷойгоҳи китоби «Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ»-и Т.Зеҳнӣ дар забоншиносии муосири тоҷикӣ / Н. Ғиёсов, Ф. Қодирова //Ахбори ДДҲБСТ. – Худжанд, 2018. - №4 (77) – С.122-129.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология /Зери таҳрири Б. Ниёзмӯҳаммадов. Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 452 с.
5. Забони ҳозираи тоҷик. Лексика / Муҳаррири масъул проф. Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: УДТ, 1981. – 103 с.
6. Зеҳнӣ, Тӯрақул. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ / Тӯрақул, Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1987. - 236 с.
7. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатишиносӣ / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Анҷумани Девашич, 2007. -255 с.
8. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 294 с.

9. Мухаммадиев М. *Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик* / М. Мухаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 63 с.
10. Пейсиков Л.С. *Лексикология современного персидского языка* / Л.С. Пейсиков. – Москва: Изд-во Московского университета, 1975. – 205 с.
11. Рустамов Ш. *Забон ва замон* / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 256 с.
12. Тоҳирова Қ. *Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик* / Қ.Тоҳирова. – Душанбе: Маориф, 1967. –82 с.
13. Хоҷаев Давлатбек. *Ташаққул ва таҳаввули илми забоиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна* / Давлатбек Хоҷаев. – Душанбе: Диловар-ДДМТ, 1998. – 152 с.

Reference Literature:

1. Vinogradov V.V. *Lexicology and Lexicography: Selected Works*. – M.: Science, 1977. – 312 pp.
2. *Grammar of Tajik Language. V.1. Phonetics and Morphology (textbook for higher schools)*. - Dushanbe, 1956.
3. Giyasov N., Kodirova F. *The Place of the Book “From the History of Lexicon of Tajik Language” by T.Zehnyi in Modern Tajik Linguistics Studies / Bulletin of the TSULBP. No. 4 (77) - pp. 122-29.*
4. *Modern Tajik Literary Language. Lexicology, Phonetics and Morphology. Edited by Niyazmuhammadov B. Part 1.* - Dushanbe: Cognition, 1973. - 452 pp.
5. *Modern Tajik Language. Vocabulary. Editor-in-charge: D.T. Tajiev.* - Dushanbe: TNU, 1981. - 103 pp.
6. *Zehni Turaqul. From the History of Tajik Language Vocabulary.* - Dushanbe: Enlightenment, 1987. -236 pp.
7. *Majidov Kh. Tajik modern literary language. J. 1. Lexicology.* - Dushanbe: Anjumani Devashtich, 2007. -255 p.
8. *Ma`sumi N. Essays on Tajik Literary Language Development.* - Stalinabad: Tajik State publishing-house, 1959. - 294 pp.
9. *Muhammadiev M. Essays on Vocabulary of Modern Tajik Literary Language.* - Dushanbe: Cognition, 1968. - 63 pp.
10. *Peisikov L.S. Lexicology of Modern Persian.* – M.: Moscow University publishing-house, 1975. – 205 pp.
11. *Rustamov Sh. Language and Time.* - Dushanbe: Cognition, 1981. - 256 pp.
12. *Tohirova K. Vocabulary of Modern Tajik Literary Language.* - Dushanbe: Enlightenment, 1967. - 82 pp.
13. *Khojaev Davlatbek. Formation and Development of Persian-Tajik Linguistic Studies Referring to the Middle Ages.* - Dushanbe: Dilova, 1998. - 152 pp.